

ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ У ИЗАБРАНИМ ТЕКСТОВИМА СЛОВАЧКЕ НАУКЕ О КЊИЖЕВНОСТИ*

Рад је прегледног карактера, а циљ рада је да укаже на теоријска истраживања интертекстуалности у словачкој науци о књижевности која су примењена у књижевним анализама. Истраживања интертекстуалности у словачкој књижевној науци могу се посматрати у контексту наслеђа структурализма. Интертекстуалност по својој природи обухвата ширу област, реализује се у књижевности као врсти уметности прожетеј разним нивоима међутекстуалних, међукултурних, али и интермедијалних релација. Колико и сама књижевност која тежи да успостави различите везе, тако и теорија, бавећи се наведеним повезаностима, тежи да прошири властите границе и искорачи ка новим концепцијама.

Кључне речи: словачка наука о књижевности, интертекстуалност, интермедијалност, књижевна теорија, интерпретација, словачка књижевност.

The aim of this review paper is to present the theoretical research on intertextuality in Slovak literary theory which has been applied in literary analysis. The theoretical research on intertextuality can be viewed in the context of the legacy of structuralism. Intertextuality, by its very nature, involves a broader context, and is realized in literature as an art form imbued with many levels of intertextual, intercultural and intermedial relations. Like literature, which strives to establish relations, so theory, in dealing with these relations, aims to expand its borders and take a step towards new theoretical concepts.

Keywords: Slovak literary theory, intertextuality, interpretation, intermediality, Slovak literature.

Основне информације о анализама интертекстуалних релација у словачкој науци о књижевности доступне су у *Хиперлексикону књижевнотеоријских појмова* (*Hyperlexikon literárnovedných pojmov*; в. НЛР), у коме се, по први пут систематично, указује на заступљеност појма интертекстуалност у европском, чешком и словачком књижевнонаучном контексту. Већ летимичан поглед на одредницу поменутог лексикона открива не тако велики број истраживачких имена посвећених овој појави у словачкој књижевности.

Појам интертекстуалност доспева у словачку науку о књижевности осамдесетих година 20. века и на самим почецима није био разматран као део интертекстуалних релација које идентификујемо у данашњем смислу. Међу првим теоретичарима који су употребили термин међутекстовног повезивања био је Антон Попович (Anton Popovič), који је посматрао интертекстуалност као вид метакомуникације. Дионис Ђуришин (Dionýz Ďurišin) је у свом делу *Теорија*

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дискурси мањинских језика, књижевности и култура у југоисточној и средњој Европи* (број пројекта: 178017), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

књижевне компаратистике (*Teória literárnej komparatistiky*; в. Ďurišin 1975) писао о превођењу као врсти интертекстуалног односа. Међу првима је о интертекстуалности ближе савременом схватању овог појма писала Нора Краусова (Nora Krausová). Она се бавила књижевнотеоријском проблематиком у духу методологије структурализма и имала је критички став према постструктурализму и деконструкцији (више у: Harpaň 2018: 533), те је и своја истраживања дубинских интертекстова вршила кроз паралелно истраживање наратолошке проблематике. Нора Краусова је, на пример, у једној од својих студија под називом „Фабула и интертекст” („Fabula a intertext”),¹ истраживања фабуле и сижеа, и присуства аутора у дубинским структурама текста упоређивала са маргинализовањем аутора у интертекстуалности.

После 1989. године, у новим друштвено-политичким околностима посттоталитарне Словачке појављују се могућности за објављивање постмодернистичке књижевности, а словачка наука о књижевности почиње да анализира њен интертекстуални карактер. Један од теоретичара који се у Словачкој бавио идентификацијом интертекстуалних релација био је Тибор Жилка (Tibor Žilka). На основу присуства интертекстуалних цитатних веза Жилка је класификовао словачку постмодерну књижевност, а дата класификација се може пронаћи у његовој књизи *Текст посттекст* (*Text a posttext*; Žilka 1995). Жилкина класификација словачке постмодерне књижевности заправо одсликава импулсе који су допирали из других књижевности, на пример из северноамеричке књижевности (највише код Павела Виликовског; Pavel Vilikovský) и латиноамеричке књижевности (код Душана Душека, Dušan Dušek) и делимично обликовали словачку књижевност касних осамдесетих и почетка деведесетих година прошлог века (Žilka 1995: 35). У истој монографији Жилка је објавио студију „Алузија у тексту” („Alúzia v texte”; Žilka 1995: 64–78), у којој се теоријски посветио овом облику интертекстуалне комуникације. Поменути студију аутор је касније допунио и ово издање доступно је у српском преводу под називом „Алузија у књижевној комуникацији” („Alúzia v literárnej komunikácii”; Žilka 1982).² Жилка, не ограничавајући се само на словачка књижевна остварења, разликује унутартекстовну, међутекстовну и извантекстовну алузију, пратећи притом и промене првобитног смисла алузије и у делима попут Моцартове *Чаробне фруле* или у књижевним делима Шекспира и Дантеа. Развој књижевнонаучног плурализма након 1989. године донео је нове приступе интерпретацијама и сагледавањима постмодернистичких књижевних текстова. Вилијам Марчок (Viliam Marčok) се током деведесетих година прошлог века у појединим студијама посветио дефинисању појма интертекстуалност у односу на старију концепцију „утицајологије”, коју је међу првима критички поменуо Дионис Ђуришин. Феномен интертекстуалности Марчок је примењивао у интерпретацијама конкретних дела, а сазнања до којих је дола-

¹ Студија Норе Краусове постоји у преводу на српски језик и објављена је у монографији *Модели и дискурси науке о књижевности: избор из новије словачке науке о књижевности* Михала Харпања (Krausová 2018).

² Жилкина студија о алузији у књижевној комуникацији доступна је у монографији *Модели и дискурси науке о књижевности: избор из новије словачке науке о књижевности* Михала Харпања (Harpaň 2018).

зио на основу тих интерпретација уопштавао је у теоријске појмове и објавио у књизи *У спратном лавиринту (V poschodovom labyrinte)*; Маџок 2010). Поменуто Марчкова монографија редак је пример књиге из словачке науке о књижевности писане постмодернистички о књижевној постмодерни. За њено темељно ишчитавање потребни су познавање и добра оријентација у теоријским и филозофским концепцијама постмодернизма. И графички ова монографија, са обиљем цитата из чешке, пољске и европске теорије, представља слику непрекидног протока информација, од којих читалац бира оне које ће му највише значити у склапању слике о књижевности постмодернизма. У Марчковом начину писања препознаје се школа Франтишека Мика (František Miko) – као јединство теоријског и интерпретативног. Тако, на пример, пишући о феномену постмодернистичког „ауторства”, Марчок, кроз анализу примера из светске и словачке књижевности, дефинише категорију аутора као медијатора, перформера, односно мага једног бесконачног дешавања настајања текста, које се изнова понавља у другим свестима и текстовима³ (Маџок 2010: 107). Пре објављивања књиге, Марчок се у студији о интертекстуалности под називом „Ко/текстуални и интер/текстуални режим цитирања”⁴ позива на концепције француских постструктуралиста (Жерара Женета, Мишела Рифатера), деконструкцију Жака Дериде, пољска књижевнотеоријска истраживања (на пример Станислава Балбуса) и теорију цитатности Дубравке Ораић Толић. Марчок подвлачи да је за идентификовање интертекстуалности најзначајније разумевање значењских ефеката који настају приликом интеракције различитих фрагмената у тексту, а не истраживање извора из којих они потичу. Залаже се, такође, за напуштање дескриптивног и олаког приступа интертекстуалним релацијама, односно испитивања тзв. „утицајологије” – у циљу остваривања тачног и прецизног аналитичког приступа интертекстуалности, тамо где је она видљива и присутна.

Из словачке науке о књижевности издвојићемо истраживања интертекстуалности Петера Зајаца (Peter Zajac), који је анализирао светску поезију 20. века и, поред осталих, текстове најзначајнијег словачког прозаисте Павела Виликовског. Петер Зајац, по основној професионалној вокацији словакиста и германиста, од самих почетака књижевнонаучних истраживања своју теоријску мисао градио је на достигнућима структурализма, семиологије и књижевне комуникације коју су развијали Мико и Попович.⁵ Значајан део теоријско-интерпретативног Зајачевог опуса доступан је на српском језику у књизи

³ Вреди поменути да Вилијам Марчок своју теорију постмодернистичког ауторства обликује на основу познавања не само теоријских концепција, већ и познавања дела светских и словачких постмодернистичких аутора, међу којима се у великој мери посветио анализи дела Вићазослава Хроњца (Viřazoslav Hronec), аутора из Војводине, и његовим прозама *Господар ваздуха и краљев син (Pán vzduchu a kráľov syn)*; Hronec 1993) и фиктивним дневницима које је објавио под псеудонимом свог књижевног јунака Владимира Лутрова.

⁴ Ова студија Вилијама Марчока доступна је у српском преводу у већ поменутој монографији *Модели и дискурси науке о књижевности: избор из новије словачке науке о књижевности* Михала Харпања (Маџок 2018).

⁵ У тексту „Словачка наука о књижевности – од теорије до њене примене” (Spevak Šimaková 2019) бавили смо се детаљније радом Петера Зајаца кроз текстове који су доступни на српском језику.

Пулсирање књижевности (2015). Једно од његових промишљања интертекстуалности, инспиративно и применљиво у књижевним анализама, може се такође пронаћи у овој монографији. На пример, у студији „Дефигурализација текста” П. Зајац је тумачио Елиотову *Пусту земљу*. Произилазећи из дихотомије хаоса и реда, односно дихотомије архаичног мита и савремености, минуциозном анализом фигура ероса, смрти и поновног рађања, путем оралне културе коју заступа пророчанство гласа (у тексту глас пророка Тирезије), Зајац интерпретира двојност у Елиотовом тексту као садејство архаичног и досаде модерног живота (Зајац 2015: 282). Ако се присетимо самог почетка Елиотове поеме, првог дела под називом *Сахрана мртвих* (цитирамо препев Ивана В. Лалића):

„Април је најсвирепији месец, што гаји / Јоргован из мртвог тла, меша / Успомену и жудњу, подстиче / Тромо корење пролећном кишом. / Зима нас је грејала, покривајући / Земљу нехајним снегом, хранећи / То мало живота сувим гомољима.”⁶

можемо пратити поменути двојност, која фигурира као непрекидно раслојавање поменутих темата хаоса и реда, смрти и рађања. Дакле, Зајац посматра интертекстуалност у ширем контексту као комплексни систем не само књижевних текстова већ и културних, цивилизацијских достигнућа. Са сличном посвећеношћу функцијама интертекстуалних релација приступа и анализи прозе Павела Виликовског. Идентификујући типологију међукњижевних односа у тексту, која произилази из садејства теоријског и интерпретативног, Зајац у студији објављеној у до сада најобухватнијем избору из дела Павела Виликовског (Vilikovský 2005) препознаје интертекстуалне везе на различитим местима у приповеткама, новелама и романима. Констатује и стратегију упућивања на друге текстове посредством оквирних делова текста (мото, закључне напомене), кроз називе приповедака, као и путем унутрашњих цитата, парафраза и алузија. Петер Зајац на почетку своје студије дефинише својеврсну архитектуру интертекстуалности у прози Виликовског у три облика: ироничне пародије, субверзивне травестије и неутралног пастиша (Vilikovský 2005: 822). Не губећи из вида да се код Виликовског често ради о двострукој интертекстуалности, Зајац идентификује стратегију успостављања интра- и интертекстуалних веза. Након успостављања архитектонике интертекстуалних веза, Зајац се даље бавио функцијама ових релација, од успостављања бројних лирских алузија у првој књизи приповедака, преко пародије и травестије у делима друге половине шездесетих, седамдесетих и у осамдесетим годинама прошлог века, у циљу „дезантропоморфизације текста” (Vilikovský 2005: 864) – у корист текстуалности. Зајачева анализа интертекстуалности у делу Виликовског омогућава читаоцу да стекне комплетнију слику о значењу и о(бе)смиславању језика, о текстуалности, границама могућег, имагинарног света овог прозаисте. У контексту проучавања интертекстуалних релација у делу Павела Виликовског треба поменути и Петера Даровца (Peter Darovec), аутора монографије *Павел*

⁶ Препев је преузет са интернет-странице: <http://dobrapoezija.blogspot.com/2012/07/waste-land-pusta-zemlja-prepev.html>, дана 17. 9. 2020. године.

Виликовски (*Pavel Vilikovský*; Darovec 2007), који је међу првима препознао посебну језичко-текстуалну асоцијативну игру као врсту међутекстовног повезивања у делу *Вечно је зелен... (Večne je zelený...)*. Ову идеју Даровец је разрадио у књизи *Смешљиво разглабање (Násmešné rozmlúvanie*; Darovec 1996). Поједине интертекстуалне алузије у поменутој новели Павела Виликовског Даровец је анализирао као визуелне гротеске, док је новелу *Вечно је зелен...* у целости означио као пастиш (Darovec 1996: 54).

Од млађих словачких књижевних теоретичара који се, између осталог, баве и интертекстуалношћу треба поменути Јана Јамбора (*Ján Jambor*) са Прешовског универзитета. Јамбор је германиста и аутор је одреднице о интертекстуалности у поменутом *Хиперлексикону књижевних појмова* (<http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit///intertextualita>), односно у штампаној верзији овог лексикона у монографији *Облици науке о књижевности (Podoby literárnej vedy*; Mikuláš a kol. 2016). У својим истраживањима, која су такође интерпретативно-апликативна, Јан Јамбор развија Женетово тумачење интертекстуалности – као палимпсеста више врста односа од којих међутекстовни односи представљају само један сегмент. У оквиру интертекстуалних веза пажњу усредсређује на праћење присуства једног текста у другом, бринући о детаљима-цитатима, алузијама, више него о целини.

Интересантну појаву у савременој словачкој поезији представљају песничка остварења такозване деконструктивистичке струје (термин Јарослава Шранка (*Jaroslav Šrank*), једног од водећих критичара и теоретичара савремене словачке поезије). Ова поезија остварује разне видове уметничких прожимања, с једне стране је дискурзивна и садржи драматуршке, визуелне елементе, док се, с друге стране, граничи са експерименталном поезијом. У контексту теоријско-интерпретативних анализа значајне су студије које се баве односима између интертекстуалности и интермедијалности у деконструктивистичкој словачкој поезији, које уједно указују на могуће приступе међутекстуалним и интермедијалним релацијама. Везама унутар експерименталне поезије баве се млађи словачки теоретичари и критичари Јарослав Шранк, Михал Рехуш (*Michal Rehúš*) и Ивана Хостова (*Ivana Hostová*). Шранк и Рехуш су се теоријски бавили експерименталном поезијом, која, по њиховом тумачењу, настаје специфичном методом аплицирања техника и поступака фрагментарности, мултилинеарности (паралелности), отворености, интермедијалности, интертекстуалности и њихове комбинаторике (Rehúš, Šrank 2012: 241–264). Ивана Хостова употребљава термин *медијална поезија* – којим дефинише све врсте интермедијалних релација у савременим текстовима (интермедијалне, трансмедијалне, мултимедијалне, кросмедијалне, хипермедијалне) (Hostová 2014: 82–87). Појава деконструктивистичке експерименталне поезије у савременом контексту може се посматрати и као нови талас који подсећа на неоавангарду, која јесте била присутна у словачком и чешком књижевном контексту од краја шездесетих и почетка седамдесетих година прошлог века, али се развијала под много сложенијим условима него на пример југословенска неоавангарда, која је имала публицистичку подршку. Од старијих теоретичара у Словачкој односима интертекстуалности и интермедијалности бавио се и Тибор Жилка, који је своје анализе на ову тему сажео у монографији *Од интертекстуалности ка*

интермедијалности (Od intertextuality k intermedialite; Žilka 2015).

Закључујемо да, иако у словачкој књижевнoнаучној пракси, не постоји теорија интертекстуалности у смислу система, какве налазимо у традицији европске постструктуралистичке мисли (код Јулије Кристеве, Жерара Женета), или у југословенској теорији (код Зорана Константиновића, Дубравке Ораић Толић, Марка Јувана) – словачка истраживања интертекстуалности налазе своју функцију кроз интерпретативне студије о светској и словачкој књижевности (Петер Зајац, Вилијам Марчок, Тибор Жилка, Јан Јамбор), и у жанровском смислу граничних књижевних остварења као што су деконструктивистичка и експериментална поезија (Јарослав Шранк, Михал Рехуш, Ивана Хостова). Марчокова схватања теоријских појмова аутора, као и субјекта, жанра, теме – ослањају се на интертекстуалне релације, путем којих се класично схватање ових појмова дестабилизује у циљу њиховог редефинисања. Зајац, пак, у стилу Женетовог палимпсеста у својим истраживањима указује како комплексна и „нечитљива” књижевна остварења, захваљујући успостављању архитектуре интертекстуалних релација, постају отворена и читљивија. Не само књижевна остварења, већ и њихово читање и тумачење показатељи су динамичких веза како унутар књижевности, тако и кроз интермедијална истраживања у сфери уметничког стварања уопште. Захваљујући теоријским анализама, овај инспиративни интертекстуални и интрмедијални систем односа можемо лакше идентификовати и сагледати његов потенцијал и сјај.

Цитирана литература

Зајац, Петер. Пулсирање књижевности. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.

[Zajac, Peter. Pulsiranje književnosti. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2015]

Darovec, Peter. Násmešné rozmlúvanie. Levice: Koloman Kertész Bagala, 1996.

Darovec, Peter. Pavel Vilikovsky. Bratislava: Kalligram, 2007.

Đurišin, Dionýz. Teória literárnej komparatistiky. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975.

Eliot, Thomas Stearns. Pusta zemlja. <<http://dobrapoezija.blogspot.com/2012/07/waste-land-pusta-zemlja-prepev.html>,> 17. 9. 2020.

Harpanj, Mihal. Modeli i diskursi nauke o književnosti. Izbor iz novije slovačke nauke o književnosti. Beograd: Službeni glasnik, 2018.

HLP: Hyperlexikón literárnovedných pojmov. Ústav svetovej literatúry SAV, Fakulta stredoEurópskych štúdií UKF v Nitre, Ústav slovenskej literatúry SAV, Filozofická fakulta UKF v Nitre, Filozofická fakulta PU v Prešove, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, Pedagogická fakulta UK v Bratislave. <<http://hyperlexikon.sav.sk/sk/index/>> 17. 9. 2020.

Hostová, Ivana. „Má Husárová Filip(a)? Poznámky k súčasnej „mediálnej” poézii”. *Romboid*, časopis pre literatúru a umeleckú komunikáciu, roč. 49, č. 9/10, 2014, 82–87.

Hronec, Viťazoslav. Pán vzduchu a kráľov syn. Bratislava: Smena, 1993.

Jambor, Ján. Intertextualita. <<http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit///intertextualita>> 17. 9. 2020.

Krausova, Nora. „Fabula i intertekst”. [U:] M. Harpanj Modeli i diskursi nauke o književnosti. Izbor iz novije slovačke nauke o književnosti. Beograd: Službeni glasnik, 2018,

73–81.

Marčok, Viliam. V poschodovom labyrinte. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010.

Mikuláš, Roman a kol. Podoby literárnej vedy. Bratislava: Veda, 2016.

Rehúš, Michal, Jaroslav Šrank. „Nesystematický návod na použitie slovenskej experimentálnej poézie“. [V:] B. Suwara a Z. Husárová (eds.), V sieti strednej Európy: nielen o elektronickej literatúre. Bratislava: SAP a Ústav svetovej literatúry SAV, 2012, 241–264.

Šimak Spevakova, Marina. „Slovačka nauka o književnosti – od njene terorije do njene primene“. [U:] Ivana Živančević-Sekeruš, Željko Milanović (ur.). Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“: zbornik kultura. Novi Sad, 2019, 223–232. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-544-0.pdf>> 17. 9. 2021.

Vilikovský, Pavel. Prózy. Bratislava: Kalligram, 2005.

Vilijam, Marčok. „Ko/tekstualni i inter/tekstualni režim citiranja“. [U:] M. Harpanj Modeli i diskuzni nauke o književnosti. Izbor iz novije slovačke nauke o književnosti. Beograd: Službeni glasnik, 2018, 163–173.

Žilka, Tibor. „Aluzija u književnoj komunikaciji“. Delo 28/2, 1982: 105–122.

Žilka, Tibor. Od intertextuality k intermedialite. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2015.

Žilka, Tibor. Text Posttext. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995.

Marína Šimáková Speváková

INTERTEXTUALITY IN THE SELECTED WORKS OF SLOVAK LITERARY THEORY

Summary

Slovak theoretical research on intertextuality is best represented by interpretive studies of world and Slovak literature (Tibor Žilka, Viliam Marčok, Peter Zajac, Jan Jambor) and in deconstructivist and experimental poetry (Jaroslav Šrank, Mihal Rehuš, Ivana Hostova). Marčok's understanding of the theoretical notions of author, subject, genre and theme rely on intertextual relations, through which the classical understanding of these notions is destabilized to redefine them. Zajac, on the other hand, in the style of Genette's *Palimpsests*, points out in his research how complex and „unreadable“ literary works become open and readable as a consequence of establishing the architecture of intertextual relations. Not only literary works, but also their readings and interpretations are indicators of infinite dynamic connections both within literature and through intermedial research in the sphere of artwork in general. Owing to theoretical analyses, this highly complex and inspirational intertextual and intermedial system of relationships can be identified more readily, and its potential can be exploited more fully.

Keywords: Slovak literary theory, intertextuality, intermediality, Tibor Žilka, Viliam Marčok, Peter Zajac, Jaroslav Šrank, Slovak literature.